

Astra Salvensis, an IV, număr 8, 2016

***ERITIS SICUT DEUS SCIENTES BONUM ET MALUM.*
**LOCUL TRANSILVANIEI CALVINE SEICENTEȘTI ÎN
 ECUAȚIA CATHOLICISMULUI EUROPEAN POST-
 TRIDENTIN****

***Eritis Sicut Deus Scientes Bonum et Malum. The Place of 17th
 Century Calvinist Transylvania in the Post-Tridentin Catholic
 European Equation***

**Dr. Diana-Maria Dăian
 Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca**

Abstract: *At the end of the 16th century and the beginning of the 17th century three confessional blocks in competition divided the European continent. The Reformation, the Counter-reformation and the second Reformation, to put in another words, the Lutheran, Catholic and Calvinist Churches had already consolidated their positions, each church functioning in a direct relation with the State. The present research aims to outline the fact that in spite of the great success scored by the Protestant Reformation, Transylvania was integrated in the equation of the European post-tridentine Catholicism, so it was definitely one of the missionary territories. In addition to this, the analysis is intended to demonstrate that the Transylvanian Principality was not included in the category of the in partibus infidelium missionary territories despite the fact that a bishop did not reside in the territory until the beginning of the 18th century. Finally, the article wants to emphasize the fact that the devotional expectations of the Transylvanian laics were encountered by the Franciscan missionaries, by the few secular priests and licenziati, who in the absence of an adequate instruction were able only to preserve the conditions of a medieval Church and to contribute to the perpetuation of a popular form of Catholicism in detriment of an elitist one. This aspect shows once again that in seventeenth-century Transylvania we can admit the existence of a militant and restoring Catholicism rather than a reformativ, disciplining and regulating one.*

Keywords: confessional blocks, Counter-reformation, Catholic missions, papal diplomacy, Congregation de Propaganda Fide.

La sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea, trei blocuri confesionale aflate în competiție divizau continentul european. Reforma, Contrareforma și a doua Reformă, altfel spus Biserica Luterană, Catolică și Calvină își consolidaseră deja pozițiile, fiecare biserică operând în strânsă colaborare cu statul. Această relație dintre Biserică și stat a încurajat integrarea autorității ecleziastice și seculare în cauza disciplinei sociale, consolidând identitățile confesionale și teritoriale.¹

¹ Graeme Murdock, „The Importance of Being Josiah: An Image of Calvinist Identity”, în *The Sixteenth Century Journal*, volum 29, număr 4, 1998, p. 1043.

Astra Salvensis, an IV, număr 8, 2016

În Polonia, Ungaria și Transilvania, adeziunea masivă la doctrinele protestante în rândul aristocrației și al nobilimii părea să constituie un aspect merit să modifice în mod ireversibil conotațiile religioase ale Europei Orientale. În aceste teritorii, pătrunderea ideilor doctrinei de la Wittenberg a început în mod contextual, spre deosebire de expansiunea lor în lumea germanică tocmai datorită numeroaselor colonii de negustori/comercianți și agricultori germani, răsfirate în imensul spațiu situat între coastele Balticii, de la Pomerania spre Livonia și spre lanțul carpatic, din Ungaria până în Transilvania, țara celor 7 cetăți germane.² În Polonia, afirmarea doctrinelor lui Luther a găsit un obstacol major în opoziția clerului catolic, încă puternic, al dinastiei conducătoare și, într-o primă fază, a conotației naționale (luteranismul era confesiunea patriciatului urban de origine germană, un *coetus* social puternic, afirmat în orașele mari, care exercitau un rol esențial în economia poloneză).³

Teritoriul regatului Ungariei (incluzând Croația și Transilvania) a ocupat un loc aparte în istoria Reformei și a Contrareformei ca urmare a extraordinarei diversității confessionale. În timp ce Reforma luterană s-a bucurat de o victorie totală în țările scandinave și catolicii au contracarat luările de poziție protestante în Spania și Italia, în Ungaria modernă timpurie putea fi întâlnit un număr mare de denominațiuni. Acest aspect poate fi explicat atât prin faptul că în Ungaria dezmembrată politic coexistau mai multe naționalități (germanii au ales să-l urmeze pe Luther, maghiarii au adoptat ideile lui Calvin, în timp ce românii erau ortodocși). În același timp, în Ungaria, forța politică dominantă, dinastia habsburgă, era catolică; or, aceasta nu intenționa să susțină o anumită denominațiune protestantă în defavoarea alteia întrucât s-ar fi ajuns la preeminența unei biserici protestante asupra alteia, ceea ce desigur contravenea intereselor Habsburgilor în zonă.⁴

Istoricii au identificat o serie de rațiuni interconectate în măsură să explice triumful Reformei protestante în Ungaria secolului al XVI-lea; cel mai important factor rămâne însă slăbiciunea puterii regale. Ca urmare a războaielor civile și a conflictului cu turcii, catolicii Ferdinand de Habsburg și Ioan Zápolya nu au putut permite chestiunilor religioase

² Claudio Madonia, „L' intreccio tra conflitti istituzionali e conflitti confessionali nell'Europa orientale (secc. XVI-XVII)”, în Paolo Prodi (ed.), *Disciplina dell' anima, disciplina del corpo e disciplina della società tra medioevo ed età moderna, Annali dell' Istituto storico italo-germanico, Quaderno 40*, Bologna, Società editrice Il Mulino, 1994, p. 357.

³ *Ibidem*.

⁴ István György Tóth, „Old and New Faith in Hungary, Turkish Hungary, and Transylvania”, în Ronnie Po-Chia Hsia (ed.), *A Companion to the Reformation World, Blackwell Publishing*, Oxford, 2004, p. 205.

să cauzeze o mai mare alienare în rândul supușilor lor.⁵ În același timp, autoritatea principilor creștini nu era suficient de consolidată pentru a pune bazele unei opoziții față de cauza protestantă, așteptându-se din partea papalității să fie inițiatoarea Cruciadei menită să alunge pericolul otoman.⁶ Popularitatea Reformei protestante poate fi explicată și prin faptul că la jumătatea secolului al XVI-lea, superioritatea intelectuală protestantă era evidentă, neputându-se identifica un cârturar important care să susțină vechea credință. Acesta este practic și motivul pentru care Biserica Romană s-a prăbușit rapid, fără a opune nici cea mai mică rezistență: pozițiile catolice erau mult prea slăbite pentru a fi implicate în războaie religioase sângeroase.⁷ Reforma protestantă în Ungaria a diferit în punctele esențiale de cea din Europa Occidentală. În fapt, mai multe secte au fost capabile să creeze propria organizație ecleziastică și să devină o Biserică recunoscută.⁸ În ceea ce privește cazul Transilvaniei, expansiunea Reformei protestante s-a derulat sub o formă diferită, Principatul conservând o poziție excepțională pe harta europeană a Reformei.⁹ În acest context, au devenit evidente două tendințe: fie

⁵ *Ibidem*, p. 211.

⁶ *Ibidem*.

⁷ István György Tóth atrage atenția asupra unui aspect deloc neglijabil: numărul de dioceze pierdute de Biserica Catolică în însăși ziua dezastrului de la Mohács (29 august 1526), precum și faptul că jumătate din prelații maghiari, în frunte cu arhiepiscopii de Kalocsa și Strigونیu, Lászlo Szalkai și Pál Tomori, au murit pe câmpul de luptă. *Ibidem*, p. 212.

⁸ În Ungaria s-a păstrat prerogativa marilor seniori de a decide apartenența religioasă a unei regiuni. Aceștia practicau dreptul de patronaj asupra bisericilor de pe domeniul lor, astfel că viața religioasă de pe marile domenii a fost circumscrisă de decretele dietale din 1608, 1647, 1681. Legea din 1608 a stipulat libertatea de cult pentru sate, fiind reconfirmată în 1647. Pacea de la Viena (1606) a adus victoria Stărilor asupra autorității regale. Reiterată prin pacea de la Linz (1647), aceasta a lărgit drepturile protestanților maghiari și a statuat libertatea de cult pentru toți locuitorii Ungariei. Dieta de la Sopron a marcat reconcilierea dintre Stări și rege, aducând un compromis pe plan religios: articolele din anul 1681 admiteau libertatea cultelor luteran și calvin și prevedeau reîntoarcerea pastorilor (după ce în 1671 se organizase un complot împotriva împăratului, iar bisericile protestante fuseseră ocupate de trupele militare, fiind interzis ministeriatul pastorilor). Idem, „Les luttes entre les confessions en Hongrie et en Transylvanie (XVIe-XVIIIe siècles)”, în Gaetano Platania (ed.), *Politica e Religione nell' Europa Centro-Orientale (sec. XVI-XX). Atti del 3 Colloquio Internazionale (Viterbo, 7-9 giugno 2001)*, Viterbo, Sette Città, 2002, p. 53.

⁹ Idealurile lui Luther au găsit un teren propice receptării în mediul transilvănean, unde avem de-a face cu o națiune mândră de propria identitate și dornică de afirmare în contextul multiethnic și pluriconfesional al Principatului. Permanentele raporturi comerciale au facilitat cunoașterea și difuzarea noilor idei, astfel că la 1524 exista deja la Sibiu o comunitate luterană care a început, cu susținerea contelui sas Marcus

înclinația protestanților spre divizare, fie creativitatea genială în a implementa experimente sociale și culturale.¹⁰ Reforma protestantă a atras susținători și din locurile unde „*dușmanii naturali ai Creștinătății*”, credincioșii profetului Mahomed, conduceau-un caz aproape unic în istoria universală a mișcării reformatoare.

Otomanii nu au împiedicat răspândirea ideilor reformatoare în teritoriile ocupate în regatul Ungariei, în jurul fostei capitale Buda.¹¹ Prima generație de reformatori se bucura deja de o mare popularitate în rândul satelor ocupate de turci: fostul franciscan Mihály Sztáray reușise, potrivit rapoartelor sale să pună bazele congregațiilor protestante în 120 de sate din teritoriul otoman.¹² Este de remarcat faptul că toleranța otomană față de reformatorii protestanți a fost una relativă, incidentală, depinzând de bunăvoința unui *bey* sau a altuia, ceea ce presupune că otomanii nu au avut o politică decisivă și consistentă față de Bisericile creștine active în teritoriile ocupate de aceștia.¹³ Potrivit legii islamice,

Pemfflinger, lupta împotriva clerului catolic al orașului. Instituționalizarea Reformei în rândurile germanilor transilvăneni a fost legată în mod particular de un alt oraș, Brașov și de o figură ilustră de intelectual, Johannes Honterus: prin intermediul tipografiei sale, acesta a adus la lumină numeroase scrieri, în limba latină și în limba greacă, printre care 2 opere latine în ediție îngrijită de Erasmus și o serie de lucrări cu caracter didactic. *Reformatio Ecclesiae Coronensis* a reprezentat textul fundamental, care a inspirat comportamentul în ambianța ecleziastică a autorităților citadine, Honterus inspirându-se din exemplul de la Wittenberg, dar cu un sens de moderație, caracteristică ce marchează, mai ales în mediul liturgic, Reforma la sași. Haosul care a urmat înfrângerii maghiare de la Mohács (1526) și mai ales luptele interminabile dintre Ferdinand de Habsburg și Ioan Zápolya pentru tronul Ungariei și al Transilvaniei au accentuat posibilitatea de difuzare a protestantismului nu doar la nivelul bogatei burghezii săsești, ci și la nivelul nobilimii maghiare (care a găsit în Reformă un bun susținător pentru atitudinea antihabsburgică și pentru aspirația de a acapara bunurile ecleziastice). Adeziunea nobilimii la protestantism a fost de o relevanță decisivă pentru viața religioasă a populațiilor rurale pentru că odată cu trecerea seniorului la noua credință, acesta a adus cu sine toată masa maghiară. Nobilii maghiari nu au putut să nu observe caracterul german al mișcării; pornind de la ideile lui Calvin, armonizate după *Consensus Tigurinus* din 1549 și îmbinându-le cu doctrinele reformatorilor de la Zürich, în mediul transilvănean și-a făcut loc o distincție tot mai clară: în timp ce sașii rămâneau luterani și legați de norma de credință augustină, națiunea maghiară trecea treptat la ideile calvine, devenind o susținătoare ferventă a calvinismului. Cesare Alzati, *Terra romana tra Oriente e Occidente. Chiese ed etnie nel Tardo 500*, Milano, Jaca Book, 1981, pp. 39-44; Domenico Caccamo, *Eretici italiani in Moravia, Polonia, Transilvania (1558-1611)*, Firenze, G. C. Sansoni Editrice, 1970, p. 28.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ István György Tóth, „Old and New Faith”, p. 216.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

evreii și creștinii (ortodocși, protestanți, catolici, armeni), în schimbul taxelor plătite periodic, beneficiau de o oarecare siguranță și puteau să-și conserve credința și instituțiile ecleziastice elementare (edificiile de cult acolo unde acestea fuseseră ridicate înainte de stăpânirea otomană și, dacă era cazul, puteau face reparații).¹⁴ Cu toate acestea, biserici noi sau biserici mai mari decât cele existente nu puteau fi construite, prozelitismul religios era interzis, iar procesiunile și baterea clopotelor au căzut în dizgrație.¹⁵ Relevantă în acest sens este mențiunea lui Paolo Torelli cu privire la capela negustorilor din Belgrad, pentru a cărei ridicare și funcționare primiseră acord din partea turcilor, cu condiția să nu fie numită biserică, ci loc de rugăciune.¹⁶

Aceasta era situația când la sfârșitul anilor '50 ai secolului al XVI-lea, din punctul catolic cel mai avansat în Orient, colegiul de la Viena, au pornit primele „patrule” de misionari iezuiți cu scopul de a pune bazele avanposturilor Companiei lui Iisus în teritoriile din care trebuia ulterior să înceapă contraofensiva catolică.¹⁷ Curia generală a Companiei nutrea de mai mult timp un interes aparte pentru un proiect de extindere spre Polonia, dar pași concreți în această direcție nu au fost făcuți decât în momentul în care circumstanțele referitoare la politica internațională nu l-au determinat pe papa Paul al III-lea să caute în 1549 consolidarea legăturilor cu unicul regat oriental care putea contrabalansa preponderența Habsburgilor. În tabloul amplu al acțiunii diplomatice papale, iezuiții s-au pregătit pentru această sarcină, creând condițiile tehnice pentru o strategie cu o rază mare de acțiune: fondarea Colegiului germanic unde trebuiau să fie instruiți misionarii destinați activității de apostolat în Polonia și Ungaria; contemporan cu acesta a venit și instituirea colegiului de la Viena (1552), care intenționa să constituie platforma operativă pentru pătrunderea în Orient.¹⁸ Devenea clar faptul

¹⁴ Tamas Veghseo, „*Catolice Reformare*”. *Ágoston Benkovich O. S. P. P. E. missionario apostolico, vescovo di Várad (1631–1702)*, Budapesta-Roma, Collectanea Vaticana Hungariae, Classis II, Tom II, 2007, p. 19.

¹⁵ „*Et i Turchi per statuto e legge immutabile hanno di non dar ai christiani licenza di fabricar nove chiese, se bene non vietano di resarcire le vecchie, e rizzarle dai fondamenti, purché si trovi d'esservi state per il passato. E quest'ancora con molta spesa, sinché s'ha la licenza*”. István György Tóth, *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572-1717)*, volum I, Roma-Budapest, Romai Magyar Akadémia, 2002-2005, document 118 (1632), p. 401; vezi și Idem, „Old and New Faith”, p. 217.

¹⁶ „*Detti mercanti hanno una capella, la quale con grandissima spesa e sudor di sangue le fu dal Turco concessa tal facultà, ma però con patti che non si nominasse chiesa, ma un loco o vero botega, dove facessero oratione*”. Idem, *Litterae missionariorum*, volum I, document 24 (1623), p. 158.

¹⁷ Claudio Madonia, „L' intreccio tra conflitti”, p. 358.

¹⁸ *Ibidem*.

că aspectele politice și sociale specifice teritoriilor în discuție nu permiteau o recucerire armată din partea catolicilor: cu siguranță nu în Ungaria, unde catolicismul era minoritar și cu atât mai mult nici în Transilvania, unde fusese abolit.¹⁹ Contrareformei îi rămânea să parcurgă calea cea mai lentă, graduală, a persuasiunii, a propagandei, a politicii.

Misionarii catolici veniți în Ungaria vorbesc despre un „Babilon” de limbi și de religii, aspect deloc surprinzător dacă luăm în considerare diversitatea etnică și confesională a regatului Ungariei. Încă din Evul Mediu, înainte de Reforma lui Luther, Ungaria nu a fost țara unui singur cult: în afara catolicilor, trăiau sârbi, greci și români de confesiune ortodoxă, la sud bogomili eretici, iar la nord husiți. Pe parcursul secolului al XVI-lea, adepții religiei papiste au fost reduși la o minoritate confesională. Acestui aspect s-a adăugat marea invazie turcă, ce a determinat o deplasare a popoarelor slave (crescând astfel numărul creștinilor de rit grec), precum și instalarea comunităților de musulmani. Reforma protestantă aducea însă transformarea radicală.²⁰ Zilele în care Ungaria era numită pe bună dreptate *propugnaculum Christianitatis* erau acum de domeniul trecutului.²¹ În acest context, necesitatea stabilirii misiunilor catolice în Ungaria otomană și în Transilvania devenea cu atât mai mare cu cât numărul preoților catolici era redus, iar prezența unor misionari bine pregătiți era gândită să contracareze pozițiile slăbite ale Bisericii Catolice în teritoriul menționat. Dar varietatea limbilor (maghiară, germană, slovacă, croată, sârbă, română, ucraineană, turcă,

¹⁹ *Ibidem*, pp. 358-359.

²⁰ Reforma luterană a ajuns la Buda și în orașele miniere ale Ungariei septentrionale concomitent cu momentul în care acestea se răspândeau în orașele imperiale și la curtea principilor germani. Nu este deloc surprinzător faptul că locuitorii germani ai Budei și ai celorlalte orașe vorbeau și, ceea ce este cel mai important, citeau în limba germană așa cum se petrecea în celelalte orașe germane. Unul dintre motivele pentru care Reforma calvină s-a bucurat de un succes atât de mare în Ungaria și Transilvania secolului al XVI-lea este tocmai faptul că Reforma luterană a rămas pentru mulți maghiari o mișcare fundamental germană, drept pentru care nobilii maghiari, orașenii și țăranii au preferat să adere la învățăturile lui Jean Calvin. István György Tóth, „Identità collettive: religione e nazionalità nell' Ungheria del XVII secolo”, în Wolfgang Reinhard, Paolo Prodi (ed.), *Identità collettive tra Medioevo ed età moderna: Convegno internazionale di studio*, Bologna, CLUEB, 2002, p. 2.

²¹ Robert W. Seton-Watson, „Transylvania (I)”, în *The Slavonic Review*, volum I, număr 2, 1922, p. 315; „L'Ungheria, quale stata prima sancta et partoriva santi, et adesso partorisce maledetti, che adesso te piango cum Jeremia profeta profetae tui viderunt tibi falsa et stulta nec apariebant iniquitatem tuam, ut se ad penitentiam provocarent. Viderunt autem tibi assumptiones falsas, et ejectiones che adesso l'Ariana, i bugiardi profeti dicono che Cristo non' è figlioli di Dio, et Calvinisti che nel santissimo sacramento non' è vero corpus di Christo, nè che papa è vero vicario di Christo”. István György Tóth, *Litterae missionariorum*, volum I, document 81 (1630), p. 300.

latină) și a confesiunilor (catolici, ortodocși, luterani, calvini, antitrinitarieni/unitarieni, anabapțiști, sabatarieni, evrei, musulmani) avea să devină o adevărată provocare pentru misionarii provenind din Italia în ochii căroră Ungaria și Transilvania se prezentau ca adevărate Babilonuri, „*turnuri Babel*” propriu-zise, așa cum observau în mod repetat în scrisorile adresate cardinalilor romani.²²

După Conciliul din Trento (1545-1563), prin intermediul vizitatorilor apostolici, Sfântul Scaun și-a manifestat interesul față de situația credincioșilor locuind teritoriile ce trebuiau recuperate pentru catolicism, dar și față de sarcinile și posibilitățile convertirii catolice. La 1580 papa Grigore al XIII-lea a trimis doi vizitatori apostolici, Pietro Cedolini, episcop de Nona, care trebuia să viziteze Constantinopolul și regiunile meridionale, în timp ce franciscanul Bonifaciu de Ragusa, episcop de Stagno se îndrepta spre nord cu scopul de a aduna informații privitoare la situația catolicilor din Dalmația, Bosnia, Slavonia, Croația, Serbia și Ungaria.

Roma trimitea odată cu episcopul Bonifaciu două încercături masive spre Balcani și Ungaria otomană, constând în sute de cărți de diferite dimensiuni: missale, catehisme, rezoluțiile Conciliului tridentin, precum și alte lucrări în limbile latină, italiană și greacă ce urmau a fi distribuite călugărilor și preoților seculari.²³ Instrucțiunile detaliate date episcopului de Ragusa de către Sfântul Scaun dezvăluiau faptul că sarcina primului vizitator apostolic în aceste teritorii de frontieră nu era doar aceea de a distribui cărțile în Ungaria otomană, dar și de a confisca și arde cărțile periculoase după trimiterea unei copii Romei în vederea examinării.²⁴ Bonifaciu trebuia să străbată și Transilvania, dar a murit la Timișoara, la începutul anului 1582. Planurile Sfântului Scaun includeau încă de atunci o vizită în Transilvania, iar după constituirea Congregației de Propaganda Fide, situația Principatului calvin și mai ales a populației catolice din Secuime a ocupat un loc important în politica Romei.²⁵

La 1607, Antonio Velislavi, abate de San Sergio și Bacco (Albania) și Ignatio Alegretti erau trimiși de papa și de Sfântul Oficiu în regatul Ungariei, în provinciile Posega, Lrieni și Timișoara, precum și în

²² Idem, „Identità collettive”, p. 1.

²³ Idem, „Missionaries as Cultural Intermediaries in Religious Borderlands: Habsburg Hungary and Ottoman Hungary in the Seventeenth Century”, în Heinz Schilling, István György Tóth (eds.), *Religion and Cultural Exchange in Europe 1400-1700*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, p. 106.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Idem, „Primul recensământ catolic din Secuime (Raportul lui István Szalainai din 1638)”, în *Studii și materiale de istorie medie*, număr 19, 2001, p. 274.

regiunile înconjurătoare cu scopul de a vizita populația catolică și de a acorda acesteia asistență spirituală în lucrarea de salvare a sufletului. Congregația de Propaganda Fide începea treptat să devină conștientă de realitățile locale, misionarii contribuind cu informații. La 1622 Giacomo di Niccolò își exprima dorința de a propovădui printre „*infidelii*” din părțile Ungariei supuse turcilor în vederea ghidajului spiritual al laicilor catolici care aveau o mare nevoie de miniștri catolici, plecând de la principiile carității creștine, ale zelului și ale *salus animarum*.²⁶ La 1623 Pietro Massarecchi, preot albanez, informa Congregația de Propaganda Fide că vizitase până atunci Bulgaria și ajungând la Belgrad, se pregătea să se îndrepte spre Bosnia și Ungaria.²⁷ Massarecchi avea să se oprească la sud de Ungaria și să scrie o relație concisă despre situația catolicismului, insistând asupra comportamentului episcopilor în teritoriile ocupate de otomani și propunând reorganizarea ierarhiei ecleziastice fără participarea suveranului maghiar și a episcopilor aleși de acesta.²⁸

Tot la 1623 Paolo Torelli considera necesar să informeze Congregația de Propaganda Fide cu privire la starea spirituală a acestor teritorii pentru a se întreprinde măsuri în serviciul lui Dumnezeu și în folosul extinderii credinței catolice.²⁹ Potrivit raportului lui Antonio Velislavi și Ignatio Alegretti, adresat Romei, la frontierele *Christianitatis* se afla un număr mare de creștini aparținând Bisericii romane și care respectau comandamentele apostolice, dar care se dovedeau a fi ignoranți în ceea ce privește învățăturile de credință ce individualizau *fedele* modern: neavând posibilitatea de fi ghidați din punct de vedere spiritual, aceștia se confesau și primeau comuniunea o dată pe an, iar mulți dintre ei nu cunoșteau *Pater Noster*, *Ave Maria* sau *Credo*.³⁰ Același raport vorbește

²⁶ „Don Giacomo di Niccolò prete Raguseo oratore humilissimo espone alle Signorie Loro Illustrissime che ha desiderio di andare tra infedeli nelle parti d'Ungheria sottoposta alli Turchi, per giovare a quelli poveri Catolici, quali hanno carestia grande de ministri Catolici, et questo solo mosso da carità Christiana, e zelo della salute del prossimo”. Idem, *Litterae missionariorum*, volum I, document 17 (1622), p. 146.

²⁷ „Doi mesi sono, come mi trovo in viaggio con haver per gratia di Dio finito la visita di Bulgaria, et arrivato a Belgrado, detta Albagreca, per fare quella d'Ungheria et Bosna”. Ibidem, document 23 (1623), p. 155.

²⁸ Tamas Veghseo, *Catolice reformare*, p. 52.

²⁹ „Mi comanda che debbe informarlo del stato et di necessità di questi paessi, non gli dico altro vinea quidem magna, et operarii pauci, son certo quanto Vostra Signoria volentieri abbraccia le cose che ridondano in servizio di Dio et aumento della santa religione”. István György Tóth, *Litterae missionariorum*, volum I, document 24 (1623), p. 157.

³⁰ „Nel 1607 Don Antonio Velislavi, abbate di Santi Sergio e Bacco in Albania et Don Ignatio Alegretti furono mandati dalla Santità di Nostro Signore et del Santo Offitio nel regno di Ungheria

despre condițiile particulare ale misiunii catolice în teritoriile aflate sub dominație otomană, precum lipsa conventelor sau a personalului ecleziastic.³¹

În organizarea misiunilor, Congregația de Propaganda Fide trebuia să acționeze în 2 direcții: 1. Activitatea pastorală la nivelul credincioșilor catolici locuind în teritoriile aflate sub dominație otomană, în particular Ungaria și Transilvania; 2. Activitatea misionară în rândul protestanților și a creștinilor de rit răsăritean prezenți în număr mare în teritoriile menționate anterior.³² La 1626 misionarii franciscani din provincia Preasfântului Mântuitor (Ungaria) înaintau papei Urban al VIII-lea o cerere în 4 puncte: 1. În conformitate cu vechile privilegii și libertăți, să poată administra sacramentele în orice loc, preluând autoritatea preotului parohial în absența acestuia; 2. Atâta timp cât în teritoriile aflate sub dominație otomană nu rezida episcop, ci vicar, să poată institui miniștri de cult care să aibă facultatea de a-i absolvi pe penitenți; 3. Să poată consacra preoți; 4. Să poată suplini absența episcopilor.³³ În același an, franciscanul Alberto Rengjich, episcopul de

nelle provincie intorno al Danubio, di Possega, Lrieni e Temisuari, et altri luoghi circonvicini, a visitare quelli religiosi e popoli Cattolici con autorità di assolverli et procurarli di bisogni spirituali dalla Sede Apostolica, nelli qualli luoghi si trovano migliaia di Christiani et per la maggior parte fidelissimi e devotissimi et obedientissimi alli comandamenti apostolici, ma per lo più ignoranti delle cose pertinenti al Christiano, et non haver chi loro insegnì, li quali si confessano et comunicano una volta l'anno, et molti non sanno né Pater Noster, né Ave Maria, né Credo". Ibidem, document 11 (1607), p. 128.

³¹ Principalele elemente catolice erau reprezentate de frați minoriți provenind din provincia Bosnia-Argentina. La 1618, fiind numit episcop de Belgrad de către papa Paul al V-lea, Pietro Cattich da Sibenico lua drumul spre reședința sa; solicitarea sa de a celebra oficiile ecleziastice în cele șapte provincii justifică deplasarea acestuia spre Mohács, unde se confrunta cu un număr redus de creștini spre deosebire de populația calvină majoritară. La 1624 franciscanii observanți din provincia Bosnia-Argentina erau preocupați de numărul mic de credincioși pe care au reușit cu greu până la acel moment să-i mențină în cadrul Bisericii romane, drept pentru care solicitau o soluție din partea Congregației de Propaganda Fide: „*Per tanto li detti frati hanno mandato qui un difinitore, e secretario della provincia, li quali in nome di tutti supplicano in visceribus Jesu Christi alla Santità Vostra come padre e pastore universale de tutti che si degna provvedere di qualche opportuno remedio che non si perda in un subito quel poco di fedeli che sin hora con tanto sangue e sudore s'è mantenuto e loro s'obligano di pregarli dal Signore longa conservatione per l'utile della sua Santa Chiesa*". Ibidem, document 27 (1624), p. 166.

³² Tamas Veghseo, *Catolice reformare*, p. 47.

³³ „*Provincia Vngariae Salvatoris ordinis minorum regularis observantiae in partibus Turcharum humiliter petit, ut pro salute animarum in scriptis concedere digneretur, Primo. Ut secundum antiqua nostra privilegia possint fratres sacramenta omnia, cum licentia parochorum in illorum absentia administrare. 2. Ut det facultatem absolventi ab haeresi, et aliis casibus reservatis, etiam in Bulla Coenae Domini, ratio petitionis est, quia in ditione Turcica nullus episcopus vel vicarius residet, ad*

Samandria, scria Congregației de Propaganda Fide că a efectuat o vizită pastorală la Szeged și că vroia să ajungă și în celelalte teritorii, dar zgomotul armatelor lui Gabriel Bethlen și ale Imperiului Otoman l-au împiedicat.³⁴ Un an mai târziu, același Alberto Rengjich scria Congregației, preocupat fiind de găsirea unui mod de a ajuta câțiva preoți în vederea acordării asistenței spirituale catolicilor din teritoriul situat între Timișoara și Transilvania.³⁵ Episcopul de Samandria revenea cu o scrisoare prin care aducea la cunoștința Congregației că s-au ales persoanele care urmau să preia misiunea în satele dintre Timișoara și Transilvania.³⁶

Congregația de Propaganda Fide se implica activ în organizarea misiunilor în teritoriile de la frontierele *Christianitatis* atât prin trimiterea de misionari, cât și prin oferirea de subsidii materiale și financiare necesare desfășurării activității de apostolat. Din raportul lui Simone Matkovich aflăm că acesta obținuse din partea Propagandei trimiterea mai multor misionari catolici și a doi preoți seculari în teritoriile Slavoniei și ale Ungariei otomane.³⁷ Același Simone Matkovich amintea la 1631 că obținuse din partea Congregației un alt preot în vederea desfășurării activității de apostolat în părțile Ungariei otomane, dar sublinia absența obiectelor de cult, cauză directă a insuccesului misiunii catolice.³⁸

quos pro absolutionis beneficio paenitentes miti possint, quae quidem facultas ministris provincialibus, tam praesentibus, quam futuris, committi potest, qui etiam in quolibet conventu unum vel duos confessores cum huiusmodi facultati instituire possit. 3. Ut chrismate veteri liceat uti, donec fratres novum habere possint. 4. Ut propter penuriam et magnam distantiam episcoporum det facultatem eidem provinciae, ut fratres extra quatuor tempora a quocumque episcopo proximiori, cujus praesentiam primo habere possint". István György Tóth, Litterae missionariorum, volum I, document 40 (1626), p. 184.

³⁴ „Io son stato in visita a Seghedino, e volevo passar oltre, ma li rumori delli eserciti di Betlem e di Turchi, mi hanno tratenuto". *Ibidem*, document 58 (1626), p. 225.

³⁵ „Pochi giorni sono che ho dato risposte sufficienti per quello che mi vien comandato da quella Sacra Congregazione, nè occorre replicare altro intorno all'ordine che mi danno di havere intelligenza col illustrissimo nuntio di Germania e arcivescovo di Strigonia, per trovare modo di dar aiuto a un paio di sacerdoti per servizio di quei popoli tra Temesuar e Transilvania, che stanno questi spersi senza aiuto spirituale per le cause che già gli ho esposto". *Ibidem*, document 63 (1627), p. 239.

³⁶ „Già sono provisti li sacerdoti per quella missione di quei villaggi tra Temesuar e Transilvania, e uno da alcuni mesi in qua è andato e procura si facci un poco di fabrica per la chiesa, acciò habbia migliore principio, perché quei popoli come hanno già fatto il callo di non confessarsi e di non vedere e sentire le messe, così si rendono molto difficili a ridursi a quest'opera". *Ibidem*, document 65 (1627), p. 242.

³⁷ „Et havendo ottenuto dalla Sacra Congregazione de Propaganda Fide alcuni missionarii di diverse religioni e doi preti secolari per li varii bisogni". *Ibidem*, document 105 (1631), p. 358.

³⁸ „Simone Matteokouich sacerdote Bosnese humilmente espone a Vostra Eminenza che havendo ottenuto dalla Sacra Congregazione de Propaganda Fide un prete per missionario nelle parti

La 1626 franciscanul Alberto Rengjich scria papei Urban al VIII-lea despre publicarea jubileului anului sfânt 1626 în toate teritoriile care intrau sub jurisdicția episcopului de Samandria; relatarea sa își dovedește o dată în plus importanța deoarece ridică problema populației catolice din Transilvania care nu era din punct de vedere jurisdicțional în provincia Bosnia-Argentina, dar care avea nevoie de asistență spirituală, drept pentru care cerea insistent permisiunea de a aduce la cunoștința tuturor catolicilor din Principat anul jubiliar.³⁹ Se pare că cererea misionarului a fost acceptată din moment ce la sfârșitul anului 1626, Alberto Rengjich scria Congregației de Propaganda Fide pentru a răspunde la trei scrisori primite de la Roma și datate 29 septembrie; ca răspuns la prima scrisoare, misionarul mulțumea Congregației pentru jubileul procurat în folosul catolicilor din Transilvania, așteptând bula papală în acest sens.⁴⁰

La 1629 János Darko Nagyajtai oferea Congregației o descriere amplă a Transilvaniei: „*Transilvania, care per diametru în lungime și lățime măsoară 45 de mile maghiare, echivalentul a 280 de mile italiene, este o țară foarte bogată, numărându-se printre cele mai populate și bogate țări din Europa. A fost parte componentă și provincie a regatului Ungariei, de care s-a separat în 1545, când a fost dată de sultanul Süleiman reginei Izabella, văduva regelui Ioan și copilului lor, Ștefan Ioan numit și Ioan Sigimund. Dacă până la acel moment s-a conservat puritatea catolică, sub domnia reginei văduve a pătruns erezia luterană, iar sub domnia fiului său a pătruns și cea ariană; acestuia i-a urmat Ștefan Báthory, iar lui, devenit rege al Poloniei, fratele său Cristofor, apoi fiul acestuia Sigismund, cardinalul*

d'Vngheria sotto l'Turco si trova sprovisto di molte cose necessarie, come paramenti e calici, per mancamento di quali vien anco mancar il frutto della missione, non potendosi scorrere da villa in villa e da un luoco all'altro, per non si trovar in quelli nè chiese, ne suppelette per quelle necessarie". Ibidem, document 112 (1631), p. 373.

³⁹ „*Il vescovo di Samandria nelle parti dell'Vngheria soggetta al dominio del Turco espone alla Santità Vostra che havendo havuto per gratia dalla Santità Vostra di pubblicare il giubileo dell'anno santo per questo anno del 1626 in tutti i luoghi della sua cura, e amministrazione il che ha fatto con molta sodisfatione e divotione di questo Christianesimo. Trovando hora alcuni popoli convicini che non sono della cura dell'oratore, ma sono nel Principato di Transilvania, e non possono conseguire il detto giubileo, nei luoghi della detta cura dell'oratore desiderano di conseguire questa gratia. Perciò si supplica humilmente la Santità Vostra che l'oratore possa pubblicare e dillatare il detto giubileo nell'istessa forma a lui concessa a tutti quei Christiani, che sono nel Principato di Transilvania, acciò che partecipino d'un tanto gran dono". Ibidem, document 42 (1626), p. 187.*

⁴⁰ „*In un istesso giorno mi trovo con tre lettere di quella Sacra Congregazione date tutte tre sotto li 29 di settembre in diversi propositi. In risposta delle quali: Alla prima rengratio infinitamente alla gratia del giubileo procurato da Nostro Signore per quelli popoli di Transilvania, della quale starò aspettando il breve, come mi offeriscono, e all'hora procurarò di servirmi al possibile". Ibidem, document 59 (1626), p. 227.*

Andrei, iar în urma unor răscoale sub Ștefan Bocskai, unchi matern al lui Sigismund, conducător al nemulțumiților maghiari și transilvăneni, a pătruns și calvinismul, o altă erezie perfidă. În prezent, sub Gabriel Bethlen, domnesc principii eretici. Populația Transilvaniei este de diferite națiuni, dar cei mai mulți locuitori sunt secuii, de condiție umilă. Alții se numesc sași care au rangul de nobili, întru totul diferiți în îmbrăcăminte și limbă de primii. Mai sunt și maghiarii, nobili și iobagi, care s-au împrăștiat printre ceilalți și, în final, sunt câteva locuințe ale iobagilor valahi, întru totul diverși de ceilalți. Toți însă sunt supuși domniei unui singur principe, chiar dacă sașii se bucură de privilegii ca orașeni liberi. Principele care domnește în prezent, așa cum nu e dușman deschis catolicilor din Transilvania, tot așa e prieten al tuturor celorlalți eretici. Un singur episcop a fost dintotdeauna în acel regat, numit al Transilvaniei, a cărui catedrală și cler era la Alba-Iulia, reședință ordinară a principilor regnanți, mereu numit de regii maghiari; acolo au rezidat episcopii până la pomenitul Ștefan Bocskai, când au fost alungați pe motiv că erau partizani austrieci, astfel că cel care azi trăiește, rezidă în Giavarino,⁴¹ în Ungaria, ca și canonic al acelei biserici, nici măcar vicarului său nu-i este permis să intre în Transilvania, care este abandonată în ceea ce privește păstorul spiritual [...] atâta timp cât Transilvania este redusă la ultima dintre mizerii pentru introducerea ereziilor de orice fel, aceasta este rău, deoarece lipsind puținii catolici curași, aceștia rămân pradă rapacității eretice. De aceea catolicii, printre care se numără cei din rândul nobilimii maghiare și, în cel mai mare număr, secuii, au trimis un transilvănean la picioarele domnului nostru, cerând să le acorde ajutor, întrucât din cauza lipsei de păstori sunt în pericol să-i piardă și pe catolicii rămași, această persoană trimisă de ei este un secular catolic, foarte erudit [...] aceeași persoană ca cea mai importantă dintre secui și îndrăgită de nobilimea transilvăneană ar putea fi promovată la sacerdoțiu și trimisă în misiune cu autoritatea necesară în absența episcopului”.⁴²

Giovanni Darko Transilvăneanul scria din nou Congregației după ce a asumat sacerdoțiul și, trebuind să ia calea Principatului în calitate de misionar, amintea cele necesare pentru o asemenea sarcină pastorală: să primească scrisorile Congregației menite să ateste facultățile sale misionare; să preia funcția de vicar apostolic în Transilvania; să i se confere facultatea de a absolvi; să i se acorde subsidii financiare pentru a putea efectua lunga călătorie și pentru a cumpăra cărți; să afle decizia Congregației privind ridicarea unei școli de institutori catolici.⁴³

⁴¹ Győr.

⁴² István György Tóth, *Litterae missionariorum*, volum I, document 75 (1629), pp. 278-279.

⁴³ „Havendo di già per gratia della Sacra Congregatione con l'altri ordini ricevuto il sacerdotio, Giovanni Darko Transilvano, e dovendo come missionario andare alla cultura di quella desolata patria, riverente ricorda quello stima necessario per tal viaggio. Che per il buon successo della missione

Din 1630 se poate vorbi despre o intensificare a prezențelor misionare în spațiul transilvănean. La 1631, în raportul său către Congregație, Vincenzo Pinieri se recomanda drept doctor în teologie, ministru provincial al Transilvaniei, al părților superioare ale Ungariei, al Valahiei, Moldovei și Bulgariei, comisar general și misionar apostolic, comisar și vizitator general al provinciilor Rusia și Lituania.⁴⁴ Un an mai târziu, Pietro Massarecchi informa Congregația despre intenția sa de a vizita Caransebeșul și despre trimiterea unui preot în persoana lui don Biagio da Diacovo pentru a veni în întâmpinarea exigențelor devoționale ale credincioșilor transilvăneni, fiind conștient de lipsa personalului ecleziastic, în particular de absența unui episcop și de cererile laicilor privind asistența spirituală.⁴⁵ La 1633, Congregația de Propaganda Fide adresa o scrisoare părintelui Benedikt Radzinski, exprimându-și intenția de a face o vizită apostolică secuilor din Transilvania și altor catolici prezenți în Ungaria otomană, în diocesele regatului maghiar în care nu rezidau episcopi cu scopul de a avea informații asupra situației și necesităților spirituale ale laicilor. O vizită în Secuime era în viziunea Romei de o importanță majoră, întrucât potrivit notei canonicului Marton Bogdano de Zagreb, în acea parte a Transilvaniei era un număr mare de catolici care avea nevoie de asistență spirituală, aspect ce nu

sia accompagnato con lettere della Sacra Congregatione così alla maestà dell'imperatore, come al principe di Transilvania. Che sia già spedito come vicario apostolico nel vescovato di Transilvania, giachè quel vescovo è risoluto di non andarvi, mentre vive il presente principe per tema che ha di questo. Che in oltre se li diano quelle facultà d'assolvere, ricever l'heretici et apostiati, etc., che in simili paesi si suole come deve alli missionarii. Che oltre il sufficiente viatico, se li assegni alcuna provisione a fine di poter scorrer quel paese vastissimo e bisognissimo d'ogni aiuto con dargli di comprar alcuni libri in Venetia, quali non si trovano in quella provincia. Che la Sacra Congregatione concluda, e li commetta, quello intende sopra l'eretione d'una scuola di maestri Catolici per servizio di quella anime, supplicando si degnino spedirlo per non poter egli trattenersi più in Roma, dove ha consumato quel poco che havea in spatio di quasi cinque mesi etc." Ibidem, document 76 (1629), p. 282.

⁴⁴ „*Frater Vincentius Pinerius a Monnte Flascone ex provincia Romana artium et sacrae theologiae doctor, in Transilvania et partibus superioribus Hungariae Valachiae Moldaviae et Bulgariae minister provincialis, commissarius generalis et missionarius apostolicus, nec non provinciae Russiae et Lituaniae commissarius et visitator generalis ordinis minorum conventualium Sancti Francisci*”. Ibidem, document 111 (1631), p. 371.

⁴⁵ „*Io per proveder a quelli christiani, le settimane passate, quando tornai dalla visita, mandai un sacerdote prete da bene accomodandolo di dieci tollerì con darli ordine che ritornasse circa li 15 di marzo che facilmente sarei andato a visitarli ancorché sono quattro giornate lontano da qui verso Sebisc in Transilvania, e per quel che intendo, doppo essere sotto il Turco, non è stato vescovo fra loro, et i poverini molto lo desiderano, se haverò con chi e con che, anderò. Dico con che perché vorrei che hormai mi capitasse quella misera provisione.*”; „*Io per consolar quelli Christiani in questi giorni santi mandai un prete per nome Don Biagio*”. Ibidem, document 119 (1632), p. 405; document 121 (1632), p. 410.

putea fi neglijat de Biserica Romană contrareformatoare.⁴⁶ La 1633 Fulgenzio da Jesi scria Congregației despre catolicii care trăiau în comitatul Ciuc, adică în Secuime, teritoriu de misionariat aflat sub controlul principelui Transilvaniei și despre dificultățile privind deplasarea înspre acel teritoriu, dată fiind prezența covârșitoare a „*ereticilor*” și a „*schismaticilor*”.⁴⁷ Soluția imaginată de acesta, derivând din experiența sa misionară, în vederea îmbunătățirii situației catolicilor și a propagării „*adevăratei credințe*” consta în numirea unui episcop în Secuime, în persoana unui predicator zelos, cu o viață exemplară, ghidată de preceptele evanghelice, a cărui rezidență urma să fie instituită în conventul de la Șumuleu-Ciuc și care urma să fie întreținut, asemenea celorlalți franciscani, prin donațiile laicilor.⁴⁸

La 1634 era rândul provincialilor Ungariei și Transilvaniei să sublinieze absența personalului ecleziastic din Transilvania și să solicite Congregației trimiterea momentană a unui număr de zece preoți pentru a veni în întâmpinarea exigențelor devoționale ale catolicilor din Principat,⁴⁹ cerere aprobată de Roma.⁵⁰ La 1635, Antonio Palelli scria Congregației în vederea aprobării solicitării sale de a-l însoți pe Francesco

⁴⁶ „*Al padre Benedetto Radzjnense minore conventuale. Desiderando questa Sacra Congregazione di far una visita di popoli Sicoli della Transilvania, e d'alcun altri ch'habitano l'Ungaria sotto il Turco, nelle diocesi de vescovi di questo regno che non risedono, a fine solo d'haver certa relatione di essi, e dello stato e bisogni loro spirituali ha risoluto di valersi di Vostra Paternità per il buon testimonio che di lei qui hanno dato con loro lettere alcuni signori di cotesti parti, et a bocca il padre Vincenzo Pinieri già provinciale di Transilvania, e missionario della medesima Sacra Congregazione [...] La visita di Sicoli preme grandemente a questi miei eminentissimi signori perché come vedrà dall'aggiunta nota del canonico Marton Bogdano di Zagrabia, in quel tratto della Transilvania v'è gran numero di Cattolici*”. *Ibidem*, document 132 (1633), p. 451.

⁴⁷ „*Hoc plane idem dicendum de Catholicis, qui sunt in comitatu Chikiensi sive in Sicunglia, quae (ut fratres mihi retulerunt) est magna regio principii Transylvaniae heretica subjecta, ubi eo majus est periculum animarum, quo magis distant a pastoribus, et quo difficilior est transitus etiam fratribus nostris ad illas partes, et quo magis sunt circumdati ab haereticis et scismaticis*”. *Ibidem*, document 133 (1633), p. 454.

⁴⁸ „*Haec autem omnia ego humillimus et inutilis orator, non tantum didici ex auditu, sed experientia certa quatuor annorum et ultra quibus in partibus illis sum versatus. Efficax autem remedium ob curam tanti mali et praeservativum boni, et ad fidei propagationem optimum meo debili iudicio fore videtur, nempe quod inter Siculos unus zelosus et exemplaris episcopus constituitur, saltem titularis, qui in monasterio nostro Chikiensi posset habere suam residentiam, et de elemosinis cum aliis fratribus vivere*”. *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*, document 144 (1634), p. 486.

⁵⁰ „*Sacra Congregatio decrevit ut infra: Prima missionem praefatorum fratrum addita Transylvaniae provincia confirmavit mandavitque litteras patentes missionis pro illis expediri cum decem sociis ejusdem ordinis, quos jussit per eos nominari ut possint fieri consuetae diligentiae circa eorum ad hujusmodi missionem idoneitatem*”. *Ibidem*, p. 487.

Antonio da San Felice în teritoriile de misionariat,⁵¹ dar ministrul general al franciscanilor, Giovanni Battista Berardicelli da Larino comunica secretarului Congregației, Francesco Ingoli, că Fra Antonio era de bune moravuri și conduită, dar de o pregătire medie, dispus să învețe, dar nu să instruiască pe alții, atâta timp cât pregătirea sa era lipsită de cursurile de filosofie și teologie.⁵² Acest lucru demonstrează încă o dată că avem de-a face cu un *framework*, un cadru de referință în care Congregația de Propaganda Fide a încercat să mențină desfășurarea activității de apostolat în teritoriile de misionariat prin instituirea unui control aproape exclusiv asupra acestora. În ciuda standardelor înalte stabilite încă de la început, Congregația a fost nevoită să facă compromisuri în vederea adaptării la realitățile locale întâmpinate de misionari.

Iată că Transilvania era integrată în ecuația catolicismului post-tridentin european, deci intra categoric în categoria teritoriilor de misionariat. Mai mult decât atât, aflăm din dialogul permanent Congregație-misionari că Transilvania nu a intrat în categoria teritoriilor de misionariat *in partibus infidelium* în ciuda faptului că un episcop nu a mai rezidat în teritoriu până la începutul secolului al XVIII-lea.⁵³ Venirea în întâmpinarea exigențelor devoționale ale laicilor transilvăneni a fost acordată așadar misionarilor franciscani, puținilor preoți seculari și *licenziati*-lor,⁵⁴ care privați de o pregătire adecvată, nu au putut decât să conserve condițiile unei Biserici medievale și să contribuie la perpetuarea unei forme populare a catolicismului în detrimentul unei forme elitiste. Acest aspect probează o dată în plus ipoteza potrivit căreia în Transilvania secolului al XVII-lea vorbim despre un catolicism militant și restaurator mai degrabă decât unul reformator, disciplinat și regularizator.

⁵¹ „Vengo con questa a supplicare Vostra Signoria Illustrissima di voler oprare con la Sacra Congregazione ch'io sia uno delli suoi compagni (n. a. Francesco Antonio da San Felice) perché essendo egli stato mio antico maestro so e già me l'ha detto che n'haberà gusto particolare ed io riceverei speciale consolatione di indirizzarmi ad sopra si santa sotto la sua guida da me conosciuta, e sperimentata”. *Ibidem*, document 163 (1635), p. 531.

⁵² „Al padre generale de minori conventuali che informi delle qualità e sufficienza dell'oratore. Francesco Ingoli segretario. Die 28. Augusti 1635. Questo Fra Antonio è giovane di 27 anni in circa, di bona vita e costumi, ma di mediocre sufficienza, atto ad imparare, non ad insegnare, perché non ha fatto il corso di filosofia e theologia. Fra Giovanni Battista ministro generale di minori conventuali”. *Ibidem*, p. 532.

⁵³ *Ibidem*, document 223 (1636), p. 688.

⁵⁴ „Licentiatos saeculares, qui eis baptizant et legunt postillam diebus festivis, aliquae autem nec tales habent”. Idem (ed.), *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania: 1627-1707*, Roma-Budapest, MTA-Tudomány Intezét, 1994, document 32 (1657), p. 303.

În cazul Ungariei și al Transilvaniei, asistăm la o acțiune organizată de *reconquistă* întreprinsă de Habsburgi începând cu anul 1683, având caracterul unei cruciade.⁵⁵ Iezuiții, principalii artizani ai restaurației catolice, au demarat propriile demersuri pe mai multe fronturi, din Cluj (Transilvania), în Gorizia (Carniola), trecând prin Eger, Trnava, Sopron, Kőszeg, Komárno. Membrii Societății lui Iisus au urmat de cele mai multe ori avansul trupelor imperiale,⁵⁶ restaurând cultul în orașe și sate: misiunea dobânda astfel caracterul unui ajutor temporar acordat micilor comunități catolice dispersate.⁵⁷ Misiunile iezuiților în Ungaria urmau în realitate un program de Contrareformă pus în practică de mult timp de episcopul de Wiener-Neustadt, devenit arhiepiscop de Strigoniu și primat al Ungariei, Leopold Kollonich. Aceasta era de fapt una dintre trăsăturile distinctive ale acestor misiuni catolice: faptul de a se extinde în teritorii aproape exclusiv protestante. Termenul „*misiune*” nu mai avea aceeași semnificație ca pentru teritoriile majoritar catolice, ci desemna mai presus de toate o organizare ecleziastică adaptabilă, fără episcop, fără bunuri, uneori fără biserică, dependentă direct de Roma, de Congregația de Propaganda Fide.⁵⁸ Vorbim totodată despre două structuri paralele de misiuni în două zone distincte: misiunea „romană” pentru populația preponderent slavă și cea „locală” pentru catolicii maghiari.⁵⁹

⁵⁵ Louis Chatellier, *La religione dei poveri. Le missioni rurali in Europa dal XVI al XIX e la costruzione del cattolicesimo moderno*, Milano, Garzanti Editore, 1994, p. 79.

⁵⁶ Problema convertirii la catolicism a soldaților din armatele imperiale se punea încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea; astfel, franciscanul Giovanni Battista da Terugia cerea Congregației trimiterea în teritoriile otomane a unui număr mare de preoți, în particular germani, prin mijlocul cărora mulți militari puteau fi aduși în sânul Bisericii Catolice, or neavând personal ecleziastic care să predice în limbile vernaculare, nu se putea face niciun progres spiritual: „*Ha bisogno di molti sacerdoti, specialmente Alemani, per mezzo de quali promettono molti soldati cesariani heretici di convertirsi, se havessero sacerdote del suo linguaggio, et è in verità danno grande, che dove si vede per mancamento de sacerdoti idonei non propagarsi la fede, già tanti anni fa pianta, non si soccorri conforme i bisogni, et se fosse a me data autorità, trovarei sacerdoti atti, et che molto volentieri verrebbero a fare questo frutto spirituale*”. István György Tóth, *Litterae missionariorum*, volum II, document 245 (1636), p. 799.

⁵⁷ Louis Chatellier, *La religione dei poveri*, p. 79.

⁵⁸ Despre o situație similară putem vorbi în cazul Angliei și al Țărilor de Jos, al Irlandei sau al Germaniei septentrionale și al Scandinaviei. *Ibidem*, p. 82.

⁵⁹ Tamas Veghseo, *Catolice reformare*, p. 55.